

С.І. ГАЛКІН

Державний дендрологічний парк «Олександрія» НАН України
Україна, 09113 Київська область, м. Біла Церква-13

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЛАНДШАФТНОГО ПАРКОВУДІВНИЦТВА В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ ТА РОСІЇ В ХVІІІ–ХІХ ст.

Проаналізовано передумови зародження та становлення на Європейському континенті ландшафтного стилю паркобудівництва. Зазначено головні особливості цього напрямку, а також названо творців перших пейзажних садів у Західній Європі. Висвітлено історію створення ландшафтних парків у Росії.

Ключові слова: сади, парки, паркобудівництво, стилеві відмінності, пейзажний парк, паркові композиції.

На паркобудівництво впливають архітектура конкретного історичного періоду розвитку цивілізації, форми господарювання, рівень наукових знань про рослини та суспільний смак.

У світовій практиці створення перших садів та парків особливе місце посідає європейське садівництво [7]. В його розвитку можна виділити декілька періодів: садівництво часів Древньої Греції та Риму, Середньовіччя, Ренесансу, бароко, класицизму та рококо [2, 8, 12]. Саме розвиток ідей рококо, відступ від строгих геометричних фігур вплинув на новий тип садової архітектури та виникнення моди на пейзажний, або англійський, сад. Перехід від панування регулярного стилю в паркобудівництві до панування ландшафтного відбувся під дією комплексу факторів:

- розвиток наукових знань. Суспільний інтерес до точних наук змінився на інтерес до природничих;
- засудження в суспільстві феодалізму, боротьба за рівні права населення;
- панування в літературі ідей романтизму;
- роботи художників-пейзажистів, які зображали красу природного ландшафту;
- повернення до ідеалів античності, захоплення культурою та міфологією Давньої Греції та Риму.

Остання тенденція набула масового характеру. В монументальній скульптурі, живописі алегорично зображено сучасників в образах античних богів та героїв. У літературних та музичних творах стало звичайним явищем використання сюжетів античних міфів. Інтерес до античної культури був настільки великим, що в повсякденному житті освіченої частини суспільства звернення до фактів грецької та римської історії стало модою. Цим пояснюється широке використання античних богів та героїв у садово-парковій скульптурі і назві окремих паркових композицій. Образ Едема (раю) був присутній практично в кожному такому об'єкті [5].

Ще одним суттєвим фактором, який вплинув на захоплення європейців новим пейзажним стилем у паркобудівництві, було знайомство з китайськими парками. Листи француза Аттире (1747) з описом «саду садів» китайського імператора, праця Вільяма Чемберса «Східне садове мистецтво» (1772), низка книг, присвячених «англо-китайському» стилю, зокрема французьке видання «Англо-китайський сад» (1787) з чудовими гравюрами китайських імператорських садів, вплинули на планування перших європейських пейзажних парків [8].

Природний пейзаж став головним елементом парку нового типу. Чарівність дерева, яке вільно зростає, його форма, силует,

колір листя та стовбура в поєднанні з великим асортиментом видів стали головними при закладці саду.

Першим ландшафтним паркам були притаманні композиційні вісі, ділянки з геометричними партерами, фонтанами, алеями, які перетинаються, скульптурами, арками. Новим елементом були непомітні доріжки, які вели крізь гаї, не примусово створені, а вільні в своїй течії водні влаштування. Парки були огорожені не високими масивними мурами, а лише ровом, що дозволяло без перешкод милуватися навколишніми пейзажами. Такий прийом у паркобудівництві з часом отримав назву «Ах! Ах!».

Відкриті галявини в парках чергувалися з густими темними лісовими масивами, в яких нерідко були заховані руїни якоїсь будівлі або несправжні могили. На штучних пагорбах установлювали засохлі дерева, які повинні були символізувати та нагадувати про тлінність усього земного. В парку розташовували старі вбогі хатинки, вкриті мохом скелі, несправжні млини, а також різні за призначенням та стилістикою павільйони і споруди.

Територія парку повинна була мати складний рельєф. Якщо природний рельєф не відповідав вимогам, то його змінювали штучно. В насипаних пагорбах, в нагромадженні каміння влаштовували печери і гrotти. Доріжки та алеї повинні були бути обов'язково непрямыми. Влаштування на схилах терас не проводили, схили, навпаки, вирівнювали. Джерельна вода витікала з природних, а не штучних водоспадів. Більше не використовували архітектурно влаштовані каскади та водяні партери. Зелені насадження формували в групи з урахуванням рельєфу. Фактично з цих часів виникло нове ставлення до природи. На відміну від французьких парків, у яких природа завжди була частково урізаною та обмеженою, англійський стиль сповідував тезу, що природу потрібно культивувати, а красу слід шукати в її суті.

На створення садів та парків їхні господарі витрачали значні кошти, змагаючися в розкоші та оригінальності творчого задуму, багатстві рослин і створенні різноманітних забав. Художні особливості пейзажного саду обговорювали на сторінках періодичних журналів, в одному з яких було надруковано поему Жака Деліля «Сади», видану у 1782 р. [5].

Про красу природного пейзажу згадує англійський філософ Френсис Бекон (1561–1626) у праці «Ессе об изыщном». Джон Мільтон (1608–1674) видав поему «Втрачений рай», в якій оспівував красу природного ландшафту. Автором низки статей на цю тему у популярному англійському журналі «The Spectator» був відомий публіцист Джозеф Аддисон (1672–1719). Розповідаючи про красу натуральних компонентів у природі та їхній вплив на художній образ саду, він зазначав, що такої величі та благодородства не можуть досягти люди, які створюють регулярні сади. Ще один англійський поет — Олександр Поп (1688–1744) видав поему «Віндзорський ліс», в якій виклав свої ідеї щодо планування та створення пейзажного саду [5].

Вважається, що пейзажний стиль поширився в Європі з Англії. Зокрема лорд Берлінгтон, відомий знавець архітектури, не лише розробив основи пейзажних садів, а і створив такий сад у себе в маєтку.

Одним з теоретиків садового мистецтва середини XVIII ст. є англійський вчений Вільям Джилпін, який у своїй праці «Діалог про сади» описав різницю між парком та садом. На його переконання, справжні пейзажні парки розташовані переважно в Англії і являють собою тип природного пейзажу, який є величним доповненням до великого дому. Термін «сад» Джилпін використовує для позначення доглянутої території, розташованої в безпосередній близькості до дому. Сад, в його розумінні, повинен бути прикрашений бордюрами, гравійними доріжками. Декоративні кущі він пропонує висаджувати в проміжку між парком і са-

дом. Таких саме поглядів дотримувався і Хамфрі Рептон (1752–1818). У своїй праці «Наброски и советы по ландшафтному садоводству» (Лондон, 1795) він також намагався розділити поняття «сад» і «парк». Крім цього, будучи одним з найвідоміших теоретиків та практиків садово-паркового мистецтва, Х. Рептон приділяв велику увагу правильному розміщенню рослин на площі для отримання найбільш повного освітлення протягом дня. В своїх працях він наводить малюнки одного й того самого пейзажу при ранішньому та вечірньому освітленні [9].

У середині XVIII ст. важливий внесок у теорію паркобудівництва зробили англійський поет-сентименталіст і автор проекту романтичного ландшафтного парку Лізоус у графстві Шропшир Вільям Шенстон [10], а також Стивен Свінцер, автор праці «Вельможье, джентльмен и приятное занятие садовника», яку він видав у 1715 р. Англійський письменник Хорас Уолпол у 1770 р. опублікував працю «О современном садоводстве», в якій він наголошував, що саме Англія дала світу зразок справжнього садового мистецтва і досягла в ньому вершин досконалості. Він пропагував неоготичний стиль у садово-паркових композиціях [6].

Одним з перших, хто створив сади і парки в новому стилі, був художник Вільям Кент [16]. Він навчився бачити природу і з пейзажного живопису відбирав зразки для своїх композицій. Девізом В. Кента був вислів: «Природа не має прямих ліній». При створенні своїх об'єктів він ураховував закони перспективи та живописні плями світлотіні. Якщо було потрібно, він змінював рельєф, а дерева розташовував як окремо, так і групами або навіть суцільним масивом, але обов'язково так, щоб вигляд з різних точок огляду змінювався. Він першим звернув увагу на красу крон окремо зростаючих дерев і використовував поодинокі посадки. Цей прийом згодом став домінуючим в англійських парках.

Справу В. Кента продовжив його учень Ланселот Браун, один з найвідоміших

ландшафтних паркобудівників XVIII ст. Він створив багато відомих парків Англії (Уорвік, Ленглі, Бленхейм) та отримав прізвисько «Можливість», оскільки кожному новому клієнту пояснював, які великі можливості закладено на даній території. У 1767 р. його було призначено садівником королівського двору. Став крилатим його вислів про те, що «парк народжується завдяки почуттям поета та очам художника». Для цього садівника був притаманний свій стиль. Він рідко влаштовував павільйони. Будівлі та скульптури на території сприймав як чужорідні елементи. Унікав кольорових контрастів. Алеї в його розумінні повинні були лише повторювати вигнуту лінію озер та балок. Л. Браун змінив типовий вигляд англійського ландшафтного парку. Він не намагався «наблизитися» до природи, підкреслити її красу, доповнити складними елементами, він просто «слухав» природу, як слухає її композитор [6].

Одним з перших ландшафтних парків був парк, побудований в Стоу (поблизу Букінгема). Парк мав площу 100 га і характеризувався складним рельєфом з пологими схилами балок. Автором проекту був садівник Бриджмен. Саме він заклав основи нового пейзажного парку, знищивши кордони між садом та навколишнім ландшафтом, а замість огорожі використовував рів.

У 1738 р. парк за допомогою Кента та Брауна був удосконалений новими композиціями. На його території з'явилися споруди: храми Бахуса, Венери, Дружби, Готичний, Грецький, Знаменитих британців, статуя Дріади, короля Георга, королеви Кароліни, печера Дідони, грот Пастуха, холодні бані, ротонда, піраміда та багато інших [3].

За прикладом Англії пейзажні парки почали створювати в Німеччині, Франції, Нідерландах, Скандинавії та Польщі [3]. Зміна головних принципів при будівництві парків і їхнього стилю з регулярного на ландшафтний у цих країнах на відміну від Англії відбувалася поступово. Багато барочних садів у першій половині XVIII ст.

розвивалися паралельно з ландшафтними парками. Французи перестали створювати парки регулярного стилю і задовольнялися існуючими. Версаль продовжував існувати, а у 1782 р. було створено Малий Тріанон з «сільськими» мотивами та принципами живописного парку зі звивистими доріжками, струмочками та водоймами, з вільними групами дерев і хатинками замість павільйонів, де було дуже затишно порівняно з великими алеями і боскетами Версаля.

Оригінальний за задумом парк було створено в Єрмінонвілі на площі 54 га. Роль пейзажного портрета тут відводилася великому штучному ставу, який замінив галювину. Визначним місцем парку є острів Ж.Ж. Руссо з мармуровим надгробком, оточеним пірамідальними тополями. Острів став символом парку та зразком для наслідування («Софіївка» в Україні, Вертліц у Німеччині та ін.).

Подібний парк Монсо було створено на півночі Парижа на площі 12 га. Тут на штучному рельєфі з наявністю пагорбів була створена «країна ілюзій». Поряд з виноградниками та струмками створено прості квітники, ставок з колонадою, пагорб з мінаретом, скелею з вітряком, руїни храму, китайський місток тощо.

Ще одним прикладом парку, характерного для XVIII ст., є сад Багатель (від фр. *bagatelle* — дрібничка) поблизу Парижа, який було створено на території Булонського лісу. Палацовий комплекс з регулярно розбивною територією, побудований архітектором Белланже, був оточений садом чудернацької форми, створеним садівником Блекі. Звивисті джерельця, невеликі гаї, вкраплення квітів, гротів, могила фараона, вежа паладина, печера, готичні руїни, скелястий пагорб з металевою альтанкою та ін. дійсно створюють «Сад дрібничок», де представлені всі часи і всі стилі [11].

Першим пейзажним парком Німеччини вважають Вертліц, заснований у 1765 р. Площа парку — 122 га. Основною ландшафтною композицією є Вертліцьке озеро

з каналами та протоками, а також низка невеликих водойм. На території парку влаштовано велику кількість гротів, храмів, мостів та павільйонів, які є акцентами пейзажних картин.

Відомим німецьким пейзажним парком кінця XVIII ст. є парк у Веймарі (1778), розташований на р. Ільм, яка є його композиційною віссю. На території парку добре представлена деревна рослинність, а романтичних споруд небагато. Цей парк відомий тим, що на його території розташований садовий будиночок І. Гете [3].

На початку XIX ст. у Німеччині було побудовано ще один пейзажний парк у Мюскау. Площа парку спочатку була дуже великою — 1250 га, а нині становить лише 200 га. Парк розташований в долині р. Нейсе. На його території побудовано чудовий палац. Романтичні споруди відсутні, основу пейзажних картин складають природні ландшафти.

До найвідоміших пейзажних парків Польщі належить парк Лазенки, розташований неподалік від Варшави на площі 300 га. Будівництво парку розпочато у 1760 р., а завершено у 1788 р.

Найвідомішим російським джерелом з паркобудівництва того часу є праця Н.П. Осипова (1793), в якій автор дає настанови російським садівникам-професіоналам зі створення парків та садівникам-любителям з ведення робіт. У кінці XVIII ст. було опубліковано 12 праць відомого російського дослідника та мандрівника А.Т. Болотова, в яких він висловлював свої думки щодо необхідності та можливості облаштування території при дворянських маєтках. В окремих працях він давав рекомендації щодо нових на той час англійських садів [4].

На думку Лоренца Хіршфельда [15], історія російського пейзажного саду починається у 1760-х роках. Російська імператриця Катерина II, ще маючи титул великої княгині, зробила спробу створити англійський сад в Оранієнбаумі на ділянці лісу навпроти свого палацу [3]. Алеї, раніше обрамлені стриженими боскетами, було пе-

реплановано. Їхні плавні контури повторювали лінії берега річки. На території парку з'явилися споруди в китайському стилі, такі як Китайський будинок. Цей прийом також характерний для ранніх пейзажних парків. Згодом, захопившись цим напрямом у паркобудівництві, Катерина послала в Англію на навчання садівників та виписувала до себе звідти фахівців [13]. За велінням Катерини на початку 1770-х років у Царському Селі розпочалися масштабні роботи зі створення в Росії зразкового парку нового стилю. Було створено Великий став, споруджено Башту-руїну, Морейську колону, Кагульський обеліск, Піраміду, Орловські ворота, запроєктовано Чесменську колону, Палладіїв міст, Адміралтейство. У той період вийшли з друку і швидко завоювали увагу європейського читача дві книги, які містили повну характеристику «англійського» садового стилю. В «Замечаниях о современном садоводстве, иллюстрированных описаниями» Томаса Вейтлі [14] проаналізовано досвід створення «англійського» паркового пейзажу та охарактеризовано його як високе і виключно тонке за своїми якостями мистецтво. «Трактат о восточном садоводстве» Уильяма Чемберса також значно вплинув на теорію пейзажного парку континентальної Європи [14].

У кінці XVIII ст. — на початку XIX ст. в Росії починається масове створення пейзажних парків, найкращими зразками яких стали Царськосельський, Павлівський, Ізмайлівський, Царицине, Головінський, Братовщина, Покровський та ін. [1].

Дослідження історичного процесу становлення та розвитку ландшафтної паркобудівництва в Західній Європі та Росії відіграє важливу роль у вивченні характеру будівництва садів та парків в Україні. Адже паркобудівництво в Україні зародилося та постійно розвивалося під західноєвропейським і російським впливом. Перші сади в стилі ренесансу та бароко з елементами класицизму було створено в Жовкві,

Підгірцях, Вишнівці, Збаражі, Печері та інших містах.

У другій половині XVIII ст. — на початку XIX ст., наслідуючи приклади західноєвропейських та російських парків, в Україні було побудовано паркові ансамблі в Білій Церкві, Умані, Яготині, Межиріччі, Качанівці, Сокиринцях, Тростяніці та багатьох інших населених пунктах, окремі з яких збереглися до наших днів.

1. *Базилевская Н.А.* Из истории декоративного садоводства и цветоводства в России / Тр. Ин-та истории естествознания и техники. — 1958. — 24, вып. 5. — С. 101–150.

2. *Білоус В.І.* Садово-паркове мистецтво. — К.: Наук. світ, 2001. — 299 с.

3. *Боговая И.О., Фирсова Л.М.* Ландшафтное искусство. — М.: Агропромиздат, 1988. — 222 с.

4. *Вергунов А.П., Горохов В.А.* Русские сады и парки. — М.: Наука, 1987. — 418 с.

5. *Весенина Л.Ф.* Пейзажные сады Западной Европы. — СПб.: Наука, 1991. — 372 с.

6. *Клукерт Э.* Садово-парковое искусство Европы / Пер. с англ. Н.А. Поздняковой. — М.: АРТ-Родник, 2007. — 496 с.

7. *Левчук Л.Т., Грищенко В.С., Ефименко В.В.* Історія світової культури. Культурні регіони. — К.: Либідь, 1997. — 446 с.

8. *Лихачов Д.С.* Поэзия садов. — СПб.: Наука, 1991. — 372 с.

9. *Палентреер С.Н.* Ландшафтное искусство. — М.: Изд-во Моск. лесотех. ин-та, 1972. — 87 с.

10. *Парки.* Сады / Под ред. Т. Евсеевой. — М.: Аванта, 2005. — 184 с.

11. *Развитие биологии на Украине* / Под ред. К.М. Сытника. — К.: Наук. думка, 1984. — 416 с.

12. *Рандхава М.* Сады через века / Пер. с англ. Л.Д. Ардашниковой. — М.: Знание, 1981. — 320 с.

13. *Соколов Б.М.* Английская теория пейзажного парка в XVIII столетии и ее русская интерпретация // Искусствознание. — 2004. — № 1. — С. 157–190.

14. *Соколов Б.М.* Томас Вейтлі и Екатерина II: у истоков царскосельской плантомании // Мат-лы XII царскосельской науч. конф. — СПб.: Изд-во Гос. Эрмитажа, 2006. — С. 384–406.

15. *Hirschfeld C.C.Z.* Theorie de l'art des jardins. — Leipzig, 1785. — Vol. 5. — P. 332–340.

16. *Stroud D.* Capability Brown. — 2nd ed. — London: Faber and Faber, 1975. — 405 p.

Рекомендував до друку М.І. Шумик

С.И. Галкин

Государственный дендрологический
парк «Александрия» НАН Украины,
Украина, г. Белая Церковь

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ
ЛАНДШАФТНОГО ПАРКОСТРОИТЕЛЬСТВА
В ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЕ И РОССИИ В XVIII–XIX ст.

Проанализированы предпосылки зарождения и становления на Европейском континенте ландшафтного стиля паркостроения. Отмечены главные особенности этого направления, а также названы создатели первых пейзажных садов в Западной Европе. Освещена история создания ландшафтных парков в России.

Ключевые слова: сады, парки, паркостроительство, стилевые различия, пейзажный парк, парковые композиции.

S.I. Galkin

National Dendrology Park *Olexandria*,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Bila Tserkva

THE FORMATION AND DEVELOPMENT
OF LANDSCAPE BUILDING OF PARKS
IN WESTERN EUROPE AND RUSSIA DURING
THE XVIII–XIX CENTURIES

In this article we analyzed in detail the origin and formation conditions on the European continent the landscape style of building parks. Identified the main features of this new direction, as well as theorists and practitioners of development of the first landscape gardens in different countries of Western Europe. The history of the landscape parks in Russia is described.

Key words: gardens, parks, building of parks, stylistic differences, landscaped park, park composition.